ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

DOI 10.47315/archives2020.323.058

УДК 930.2:329.7(=411.16)(438.15)«1900/1902»

Володимир Гула

кандидат історичних наук,
член Спілки архівістів України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5437-9042>

Оксана Гула

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця відділу
технологічного забезпечення архівної справи,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1193-8048>

НОВЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ БУНДУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу виявленого у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) джерела з історії Загального єврейського робітничого союзу в Литві, Польщі та Росії (Бунду) – спогадів «Білостоцький період у житті ЦК Бунду (1900–1902 рр.)».

Метою дослідження є встановлення авторства цього документа та аналіз тих аспектів становлення організації, які недостатньо висвітлені в історіографії та в інших джерелах, але натомість розкриті у цих спогадах. На основі застосування порівняльно-історичного та структурного **методів дослідження** (співставлення документа зі звітами ЦК Бунду про згадані у спогадах з'їзди та бундівською публіцистикою) доведено, що автором документа був тогочасний член ЦК Бунду П. Розенталь. На основі порівняльного вивчення тексту спогадів, посилянь на інші праці, приміток на полях документа встановлено приблизний час створення цього джерела: 1918–1921 рр. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що було встановлено авторство та час створення цього документа, а також виділено подані у спогадах нові факти з історії становлення Бунду: створення бундівського шифру для конспіративного листування, колізія поглядів щодо національної програми, персоніфікація точок зору на це питання серед очільників Бунду на початку XX ст., зіткнення з

© В. Гула, О. Гула, 2020

Незалежною єврейською робітничою партією та менш відомими групами, які дотримувалися схожих поглядів, спроби партії соціалістів-революціонерів в особі Г. Гершуні налагодити співпрацю з Бундом. У **висновках** констатується, що цей документ є цінним із точки зору висвітлення повсякденного життя революційної організації: створення шифру для конспіративного листування, облаштування з'їздів, типографій, зібрань, транспортування нелегальної літератури. Зазначені у спогадах відомості дають змогу докладніше реконструювати ідейно-організаційне формування Бунду. Спірним залишається питання про опублікування цих спогадів на початку 1920-х років. **Подальшого дослідження** потребує конспіративне листування Бунду, враховуючи, що у нашому розпорядженні вже є бундівський шифр.

Ключові слова: Бунд; національне питання; єврейський соціалістичний рух; конспіративне листування; спогади; П. Розенталь; ЦДАГО України.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Російській імперії почали утворюватися єврейські політичні партії. Рушійною силою при цьому виступала зростаюча соціально-економічна диференціація єврейства в умовах стрімкого розвитку капіталістичної економіки при збереженні обмежень громадянських прав євреїв. У цей період єврейський політичний простір був поділений між двома ідейними течіями: соціалізмом та сіонізмом, головна різниця між якими полягала у поглядах на вирішення національного питання. Соціалістичні ідеї відстоював Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії (Бунд), створений 1897 р.

Соціалістичний характер організації та ідейні конфлікти із більшовицькою фракцією російської соціал-демократії не сприяли розвитку досліджень її діяльності ні у радянський період, ні після розпаду СРСР. Відповідно, джерельна база з історії Бунду, що знаходиться у розпорядженні дослідників, не надто широка, і доповнення її новим джерелом, яке до того ж розкриває початковий період її діяльності, має велике значення.

Документи, пов'язані з розвитком єврейського соціалістичного руху, зберігаються у фонді 41, Єврейські політичні партії і організації (об'єднаний фонд (1902–1931) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Зокрема, йдеться про спогади члена ЦК Загального єврейського робітничого союзу в Литві, Польщі і Росії (Бунду)¹, в яких висвітлено ранній етап ідейно-організаційного формування цієї партії. У назві справи вказано: «Спогади М. Рафеса «Білостоцький період в житті ЦК Бунду 1900–1902 рр.».

На це джерело нами було вперше звернуто увагу при підготовці монографії «Агонія Левиафана. Пассионарии и юродивые. Политичес-

¹ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 41. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 16–78.

кий терор и терроризм в Украине (1900–1914 гг.)»² у контексті зв'язків Бунду з есерами та вироблення позиції цієї організації стосовно політичного тероризму. По завершенні роботи над монографією було вирішено повернутися до спогадів і опублікувати їх, адже там окреслено процес формування позиції Бунду з національного питання, застосування політичного тероризму, тактики економічної боротьби. Також висвітлено повсякденне життя організації: робота агітаторів, типографії, проведення страйків, конспіративне листування тощо. Джерело було опубліковано нами впродовж 2018–2019 рр. у 3-х номерах журналу «Архіви України»³. Аналізуючи викладені у спогадах факти, ми дійшли висновку про те, що текст не належить М. Рафесу.

Автор спогадів багато уваги приділяє шифрувальній справі. Зокрема, називає себе автором роботи з шифрування, що була видана в Женеві 1904 р. під псевдонімом «Бундівець»⁴ та наводить винайдену ним системі шифрування повідомлень (яка, до речі, не представлена у зазначеній праці з міркувань конспірації). В історіографії ця праця асоціюється з іншим членом ЦК Бунду – П. Розенталем⁵. Його авторство підтверджується й спогадами Г. Лур'є, з яким він тісно спілкувався, перебуваючи на засланні⁶. Крім того, у резолюції ЦК Бунду, що стосується III з'їзду, делегатом від Білостоку називається саме П. Розенталь; М. Рафес поміж учасників цього з'їзду взагалі не зафіксований⁷. Отже, можемо стверджувати, що автором спогадів «Білостоцький період у житті ЦК Бунду» є П. Розенталь. Час написання спогадів у самому документі не зазначений. З тексту випливає, що написаний він був не раніше 1918 р., оскільки тут містяться посилання на публікації листів М. Вільбушевич у журналі «Былое» за вказаний рік. Натомість, відсутні посилання на публікації з історії Бунду в журналах «Красная летопись» і «Красный

² Гула Р., Гула В. *Пассионарии и юродивые. Политический террор и терроризм в Украине 1900–1914 гг.* Киев, 2016. 345 с.

³ Гула О., Гула В. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // *Архіви України*. 2018. № 4(315). С. 163–174; *Іх же*. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // Там само. 2018. № 5–6(316–317). С. 155–164; *Іх же*. Спогади члена ЦК Бунду Павла Розенталя про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // Там само. 2019. № 1(318). С. 170–179.

⁴ *Бундовец А.* Шифрованное письмо. Критика употребляемых у нас систем шифра. Женева. 1904. 113 с.

⁵ *Уральский Ю.* Расшифрованные письма из переписки редакции ленинской газеты «Искра» // *Археографический ежегодник*. 1983. С. 126–130.

⁶ *Лур'є Г.* Ушедшим «Романовцам». Павел Исаакович Розенталь // *Ка-торга и ссылка*. 1925. № 2(15). С. 236.

⁷ *Бунд. Документы и материалы. 1894–1921 / сост: Ю. Амиантов, К. Ляшенко, И. Розенталь, З. Перегудова, З. Тихонова.* Москва, 2010. С. 77.

архив» за 1922–1923 рр., та й взагалі на видання після 1918 р. З огляду на те, що активно документи й дослідження з історії єврейського робітничого руху почали публікуватися саме 1921 р., можемо впевнено датувати час написання спогадів – 1918–1921 рр. Документ являє собою рукопис; частина його передрукована і також зберігається у вказаному фонді. На першій сторінці друкованої версії міститься напис від руки: «напечатано в сборн.[ике] “Ройтер Пинкас”»⁸. Крім цього, є ще одна згадка про публікацію спогадів на початку 1920-х років. Товариш П. Розенталя, вже згаданий Г. Лур'є, пише: «А потім починається білостоцький період Павла, який він частково описав кілька років тому в «Червоному Архіві» (єврейською мовою)»⁹. Власне, «Ройтер Пінкас» цілком можливо перекласти як «Червоний Архів». Однак сам рукопис (у т. ч. й передрукована його частина) написаний російською мовою, зі вставками окремих слів (які не мали прямого аналогу в російській мові або позначали назву періодичного видання) на їдиш. Якби Г. Лур'є мав на увазі саме ці спогади, рукопис мав би бути написаний на їдиш. Саме видання, згадане у статті Г. Лур'є (автор не навів посилання), нам, на жаль, виявити не вдалося, однак, враховуючи відсутність згадок про це джерело у найбільш повній збірці бундівських документів, питання про його оприлюднення залишається відкритим.

Текст спогадів обривається на описі арештів, що відбулися по завершенні конференції Бунду. Тоді ж було заарештовано й П. Розенталя: «Я з дружиною були заарештовані в Білостоці 31 березня 1902 року, через два дні після закриття згаданої Білостоцької конференції, організації якої ми сприяли і в якій я брав участь як член Центрального комітету Бунду»¹⁰. Дружина П. Розенталя Ганна також брала активну участь у житті Бунду, була делегатом від Білостоку на IV з'їзді. Тим, хто бажає докладно ознайомитися з біографією П. Розенталя, радимо звернутися до згаданої вище статті Г. Лур'є.

Текст спогадів охоплює період 1900–1902 рр., коли після масових арештів частини керівного складу організації та еміграції решти очільників руху по завершенні I з'їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) центральний комітет Бунду був відновлений, поповнений новими людьми (серед них – і автор спогадів) та розміщений у центрі текстильної промисловості – м. Білосток Гродненської губернії. Зазначений період історії Бунду характеризується виробленням національної програми, яка пізніше стане каменем спо-

⁸ «Ройтер Пінкас» (їдиш «Червоний літопис») – бундівське періодичне видання, що виходило у Варшаві на початку 1920-х років.

⁹ Лур'є Г. Ушедшим «Романовцам». Павел Исаакович Розенталь // Каторга и ссылка. 1925. № 2(15). С. 237.

¹⁰ Цит. за: Синельников А. Шифры и революционеры России. Москва, 2000. С. 87.

тикання на II з'їзді РСДРП, прийняттям резолюції щодо застосування терористичних методів боротьби виключно в рамках «організованої помсти», першими значними успіхами в економічній боротьбі та протистоянням із т. зв. «поліцейським соціалізмом» Незалежної єврейської робітничої партії (НСРП). Також у зазначений час була розпочата широка агітаційна робота, остаточно зазнала поразки віленська робітнича опозиція, сформовані професійні союзи під егідою Бунду. Відповідно, налагоджено транспортування літератури з-за кордону, облаштовано власну друкарню, а також досягнуто згоди з петербурзьким комітетом РСДРП про використання їхньої типографії для друку бундівських видань.

Зазначені вище питання у тій чи іншій мірі досліджувалися в історіографії із початку 1920-х років. Першими істориками Бунду стали самі учасники руху і першою узагальнюючою працею з історії Бунду було дослідження М. Рафеса «Очерки истории Бунда»¹¹. Автор торкнувся усіх проблем, що перебували в центрі уваги П. Розенталя, окрім повсякденного життя революційної організації. Це пов'язано саме з узагальнюючим характером праці; метою автора було висвітлення організаційного та ідейного формування партії. Також не варто забувати про те, що робота М. Рафеса була опублікована у Радянській Росії; ця обставина безпосередньо вплинула на характеристику національної програми Бунду. Натомість, П. Розенталь був вільний від ідейного тиску більшовизму і, як побачимо нижче, його спогади в цьому аспекті суттєво доповнюють не тільки М. Рафеса, а й звіт IV з'їзду Бунду, на якому ця програма й була прийнята. Н. Бухбіндер у 1922–1923 рр. опублікував у журналах «Красная летопись» та «Красный архив» цикл статей, присвячених формуванню та діяльності НСРП. Статті були написані на основі агітаційних матеріалів НСРП та документів Департаменту поліції; у додатках автор опублікував програму партії та нарис її діяльності, створений одним із лідерів «незалежних» Г. Шаєвичем¹². Автору вдалося достатньо повно розкрити роль поліції у створенні НСРП та охарактеризувати результати її діяльності в царині економічної боротьби. Із трансформацією радянської ідеології в бік посилення російського націоналізму публікації з історії Бунду припиняються. Лише у 1970-х роках в радянській історіографії на Бунд знову звертається увага, однак лише з метою критики нібито націоналістичної програми цієї партії¹³. Вказані роботи написані переважно на основі полемічних статей В. Леніна та його прибічників.

¹¹ Рафес М. Очерки по истории «Бунда». Москва, 1923. 355 с.

¹² Бухбіндер Н. Независимая еврейская рабочая партия. По неизданным архивным документам // Красная летопись. 1922. № 2–3. С. 208–285.

¹³ Панавас Ч. Борьба большевиков против оппортунистической теории и политики Бунда (1903–октябрь 1917 г.). Москва, 1972. 120 с.

Після розпаду СРСР були опубліковані кілька збірок бундівських документів. Перша з них — «Бунд в Беларусі»¹⁴, де наведені здебільшого прокламації окремих місцевих осередків Бунду. Натомість у виданні «Бунд. Документы и материалы 1894–1921» оприлюднено звіти загальнопартійних з'їздів, програмні статті, спогади учасників руху. Це видання на сьогодні є найповнішим зібранням опублікованих документів Бунду.

Спогади П. Розенталя цінні насамперед тим, що в них значна увага приділена тим аспектам становлення Бунду, які недостатньо відображені у решті опублікованих документів та наукових дослідженнях. По-перше, це співпраця з іншими революційними організаціями, що діяли на території Російської імперії. П. Розенталь згадує про відвідання Білостока одним із лідерів партії соціалістів-революціонерів Г. Гершуні. Ця подія трапилася наприкінці 1901 р. Г. Гершуні мав намір налагодити координацію з Бундом та домогтися угоди про єдиний революційний фронт. Візит завершився дружньою бесідою, однак зазначена угода так і не була укладена. Автор не розкриває причин невдачі цих перемовин. На нашу думку, вони полягали у принципових розбіжностях стосовно застосування терору в революційній боротьбі. От як висловився про терористичні методи есерів Закордонний комітет Бунду у резолюції з питання «організованої помсти»: «Що являє собою «Партія соціалістів-революціонерів» за своїм складом? Ні для кого не секрет, що вона у своїй керівній частині складається з людей, що застигли на точці зору революційного народництва і намагаються, відповідно до вимог часу, оновити свій зношений теоретичний багаж латками з уривків соціал-демократизму»¹⁵. Бунд засуджував систематичний терор, протиставляючи йому масовий робітничий рух, який і мав призвести до повалення самодержавства. При цьому акти помсти окремим представникам влади за наругу над членами організації допускалися. Так, у відповідь на побиття учасників першотравневої демонстрації у м. Вільно бундівець Г. Леккерт здійснив замах на віленського губернатора фон Валя.

На початку XX ст. мала місце спроба департаменту поліції взяти під контроль єврейський робітничий рух шляхом створення НЄРП у Мінську. Метою партії було покращення умов праці робітників та підвищення їхнього культурного рівня. При цьому НЄРП заявляла про відсутність політичних цілей. Діяла вона в тісному контакті з політичною поліцією; остання прагнула в такий спосіб позбавити політичний робітничий рух соціальної бази. Білостоцька організація Бунду зазнава-

¹⁴ Бунд в Беларусі, 1897–1921 : документи и материалы / сост.: Э. М. Савицкий; редкол.: В. И. Адамушко, А. Н. Михальченко, В. Д. Селеменев. Минск. 1997. 607 с.

¹⁵ Бунд. Документы и материалы. 1894–1921... С. 189.

ла певного пропагандистського впливу з боку «незалежних»: «У Білостоці він [рух «незалежних»] не прижився... Натомість член нашого комітету Хаче Мунвіс, відбувши на деякий час до Мінська, повернувся звідти зараженим отрутою зубатовщини»¹⁶. Цікавим видається ідейний зв'язок між прибічниками НСРП і т. зв. віленською робітничою опозицією А. Гордона (Різчика)¹⁷, на який вказує П. Розенталь: йдеться про групу у м. Гродно, яка виступала за саморозвиток та проти масової політичної боротьби, звинувачуючи інтелігенцію у використанні робітничого руху для досягнення власних цілей. Основу організації становили робітники, які вважали, що досягли максимуму в економічній боротьбі і, відповідно, не бажали революційних потрясінь. Автор також досить докладно описав керівництво організації та її поточну діяльність: «Душею цієї агітації був Петро Іванович Шумов, колишній студент і член Петербурзької с. д. організації «Робітничий прапор» та «Російської С. Д. Партії». На перший погляд видається курйозним таке поєднання: єврейські робітники литовського міста Гродно під керівництвом російського інтелігента, які називають себе прихильниками Польської соціалістичної партії. Курйоз посилювався ще тим, що вони були проти масової політичної боротьби, за самоосвіту і в той же час проти інтелігенції»¹⁸. І в цьому аспекті П. Розенталь надає унікальні свідчення. М. Рафес у своїй узагальнюючій праці писав про цю групу таке: «Тут гуртки, зібрані разом, набагато довше трималися своєї аристократичної ідеології. Як це сталося, про це поки що літературні джерела відсутні, але факт, що ця група опозиціонерів у Гродно у подальшому зв'язалась з ППС [Польська соціалістична партія] і утворила групу єврейських робітників-ППСівців»¹⁹.

Не оминув увагою П. Розенталь й роботу платних агентів поліції в середовищі Бунду. Він вказує на одного такого агента – С. Каплин-

¹⁶ Гула О., Гула В. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // Архіви України. 2018. № 4(315). С. 172.

¹⁷ Йдеться про опозицію до курсу єврейських робітничих гуртків, з яких згодом утворився Бунд, на агітацію серед широких робітничих мас. Опозиціонери не сприймали положення програмної статті А. Кремера «Про агітацію» та продовжували дотримуватися гурткової тактики: «В основу критики було покладено положення, що прогрес полягає у формуванні критично мислячих особистостей та зростанні їхньої кількості» [Мартов Ю. Записки социал-демократа. Москва. 2019. С. 130]. Також характерною її рисою була недовіра до інтелігенції як до сили, що прагне використати робітничий рух у власних політичних цілях.

¹⁸ Гула О., Гула В. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // Архіви України. 2018. № 4(315). С. 173.

¹⁹ Рафес М. Очерки по истории «Бунда». Москва. 1923. С. 16.

ського²⁰. Щоправда, П. Розенталь наводить дані про його роботу на російську політичну поліцію, почерпнуті із вже опублікованих на момент написання спогадів листів лідера НЄРП М. Вільбушевич до її поліцейського куратора, очільника Московського охоронного відділення С. Зубатова²¹.

Формування позиції Бунду з національного питання також висвітлено у спогадах із відповідними подробицями, що були опущені з конспіративних міркувань під час публікації звіту про роботу IV з'їзду. На цьому з'їзді відбулася тривала дискусія з національного питання, учасники якої розділилися на 3 угруповання; у звіті вони фігурують як групи Х, В, Д. П. П. Розенталь називає імена adeptів цих угруповань. Так, Х – Лібер, який вимагав негайного проголошення вимог національної автономії. Д – Бенче, Абрам, Розенталь із дружиною Ганною, які наголошували на несвоєчасності актуалізації національного питання для єврейського робітництва, оскільки це загрожує солідарності з християнськими робітниками. Натомість, лише поглиблення останньої є запорукою ліквідації антисемітизму. В – Ноах, Арон Вайнштейн, Хаїм Закон, які займали компромісну позицію: визнавали актуальність національного питання в середовищі єврейських робітників, необхідність із соціал-демократичних позицій протистояти сіонізму (у т. ч. соціалістичному), однак у той же час не бажали негайно проголошувати вимоги національної автономії через відсутність навіть теоретичної можливості їх реалізації найближчим часом, обмежуючись вимогами громадянського рівноправ'я для євреїв²². Зрештою, у прийнятій резолюції була відображена точка зору останньої групи. І саме з цього моменту почав розвиватися конфлікт із РСДРП на ґрунті національної програми, який призвів зрештою до розриву Бунду з російською соціал-демократією на II з'їзді РСДРП у 1903 р. П. Розенталь оцінював позицію «Іскри» у цьому питанні як суб'єктивну та несправедливу, очевидно натякаючи на статті Л. Аксельрод (Ортодокс) із національного питан-

²⁰ Ізраїль (Сроль) Каплинский – агент охоронного відділення в лавах Бунду. Був заарештований 1898 р. у підпільній типографії в Бобруйську, після чого погодився на співпрацю з політичною поліцією. При цьому він відіграв значну роль у Бунді, будучи агентом ЦК. Також займався облаштуванням підпільної типографії, про що згадує в спогадах П. Розенталь [*Козьмин Б. С. В. Зубатов и его корреспонденты. Среди охранников, жандармов и провокаторов. Москва-Ленинград, 1928. С. 99*].

²¹ Гула О., Гула В. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // *Архіви України*. 2018. № 5–6(316–317). С. 163.

²² Бунд. Документы и материалы. 1894–1921... С. 161–184; Гула О., Гула В. Спогади члена ЦК Бунду Мойсея Рафеса про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // *Архіви України*. 2018. № 5–6(316–317). С. 160–163.

ня²³. Варто звернути увагу й на уточнення резолюцій IV з'їзду Бунду, подані в спогадах, що не стосуються дискусії з національного питання. Йдеться про законспіровані пункти резолюції, відмічені у звіті рядом крапок. Ці рішення мали важливе поточне значення: одне з них стосувалося необхідності роботи серед християнських робітників, інше – необхідності відвідання південноросійських міст для встановлення контактів і налагодження зв'язку.

Цікавим у спогадах П. Розенталя є опис повсякденного життя революційної організації на початку XX ст. Це – організація підпільних профспілок, проведення з'їздів, облаштування типографій, транспортування нелегальної літератури з-за кордону, шифрування внутрішнього листування. На останньому варто зупинитися окремо. П. Розенталь звернув увагу на недосконалість шифрування конспіративного листування після того, як йому неодноразово вдавалося розшифрувати листи, не маючи інформації про їхній ключ. І тоді він разом із Ноахом створили новий шифр, який і наведено у спогадах. Проте сам автор не вважав цей шифр абсолютно захищеним: «Він містив врешті решт лише три десятки знаків, тобто майже стільки, скільки й літер. А таку систему вважати заброньованою ніяк не можна. Його розкриття ускладнювалося лише сумішшю російської з єврейською»²⁴. О. Синельников, автор праці «Шифри і революціонери», стосовно бундівського шифру говорить: «У книзі Розенталь зазначає, що наводить не всі відомі шифри, а лише ті, оприлюднення яких вважає доцільним. Отже, були й інші системи. Одну з них назвав друг та перший біограф Розенталя бундівець Гірш Лур'є. Це з його слів відомо, що на початку 1900-х років Розенталь і Портной «реформували бундівський шифр, запровадивши змішаний російсько-єврейський ключ». Більше нічого ми про це не знаємо»²⁵. Але тепер – знаємо.

Отже, перед нами унікальне свідчення становлення Бунду, створене активним учасником тих подій. Автор цього документа входив до складу Центрального комітету Бунду, безпосередньо впливав на прийняття найважливіших програмних рішень цієї організації. У той же час він не обмежився переказом прийняття резолюцій на партій-

²³ Л. Аксельрод – публіцистка, членкиня соціал-демократичної партії, яка виступала різко проти прагнень Бунду стати автономною частиною РСДРП та виставити у програмі єврейські національні прагнення. Вона обстоювала принцип єдності соціал-демократичної партії на основі тотожності соціально-політичних прагнень робітників різних національностей [Аксельрод Л. К национальному вопросу. 1902. 14 с.].

²⁴ Гула О., Гула В. Спогади члена ЦК Бунду Павла Розенталя про білостоцький період діяльності організації (1900–1902 роки) // Архіви України. 2019. № 1(318). С. 175.

²⁵ Синельников А. Шифры и революционеры России. Москва. 2000. С. 101.

них з'їздах та перебігу дискусій із програмних питань, а доповнив свідчення опублікованих джерел. Як ми побачили вище, П. Розенталь торкнувся у спогадах усіх актуальних проблем, що постали перед єврейською соціал-демократичною організацією на початку XX ст. і з багатьох із них дав унікальні свідчення, відсутні в інших відомих джерелах з історії Бунду. Це стосується формування національної програми організації, відносин із партією есерів, створення власного шифру. При цьому ми свідомо опустили сюжети з економічної боротьби, застосування економічного терору, визначення ставлення до анархізму (Білосток був одним із загальноросійських центрів розвитку анархістського руху), які докладно висвітлені в інших джерелах та в історіографії.

ПАРТИЙНИЙ АРХІВ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ при ЦК КОМПАРТІЇ
УКРАЇНИ — ФІЛІАЛА ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМА-ЛЕНІНИЗМА при ЦК КПСС

Дело №	11
Опись №	I
Фонд №	41

ФОНД — ЕВРЕЙСКИЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ И ОРГАНИЗАЦИИ

ОТДЕЛ — ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМИТЕТ БУНДА
/ВСЕОБЩИЙ ЕВРЕЙСКИЙ РАБОЧИЙ СОЮЗ В ЛИТВЕ,
ПОЛЬШЕ И РОССИИ/

Автобиографическая анкета члена ЦК Бунда М. Рафеса
/на еврейском языке/.

Воспоминания М. Рафеса "Белостокский период в жизни
ЦК Бунда" /1900–1902 гг./ и "Последний арест".

Воспоминания одного из лидеров Бунда Б. Дрознеса
"Странички из истории еврейского рабочего движения".

Анкетный листок общества по исследованию еврейского
рабочего движения
/на еврейском языке/.

Начато _____ 19 17 г.
Окончено _____ 19 18 г.
На 120 листах

Фонд №	41
Опись №	I
Дело №	11

Справа, у якій зберігаються спогади П. Розенталя.
ЦДАВО України. Ф. 41. Оп. 1. Спр. 11.

Перша сторінка рукопису спогадів.
ЦДАВО України. Ф. 41. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 16.

REFERENCES

1. Akselrod, L. (1902). *K nacionalnomu voprosu* [On the national issue]. [in Russian].
2. Amiantov, Yu., Lyashenko, K., Rozental, I., Peregudova, Z. & Tihonova, Z. (Comps.) (2010). *Bund. Dokumenty i materialy. 1894–1921* [General Jewish Labour Bund. Documents and materials. 1894–1921]. Moskva. [in Russian].
3. Bundovec, A. (1904). *Shifrovannoe pismo. Kritika upotrebliaemyh u nas sistem shifra* [Cryptography. Criticism of our used cryptosystems]. Zheneva. [in Russian].
4. Buhbinder, N. (1922). *Nezavisimaya evrejskaya rabochaya partiya. Po neizdannym arkhivnym dokumentam* [Independent Jewish Labour Party. According to the unpublished archival documents]. *Krasnaya letopis*, 2–3, 208–285. [in Russian].
5. Hula, O. & Hula, V. (2018). *Spohady chlena TsK Bundu Mojseia Rafesa pro bilostotskyj period dialnosti orhanizatsii (1900–1902 roky)* [Memoirs of Mojsei

Перша сторінка друкованого варіанту спогадів.

У правому верхньому кутку – примітка
про публікацію документа у «Ройтер Пінкас».
ЦДАВО України. Ф. 41. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 72.

Rafes, Central Committee member of the General Jewish Labour Bund, about the Bialystok period of the organization's activity (1900–1902)]. *Arkhiv Ukrainy*, 4(315), 163–174. [in Ukrainian].

6. Hula, O. & Hula, V. (2018). Spohady chlena TsK Bundu Mojseia Rafesa pro bilostotskyj period dialnosti orhanizatsii (1900–1902 roky) [Memoirs of Mojsei Rafes, Central Committee member of the General Jewish Labour Bund, about the Bialystok period of the organization's activity (1900–1902)]. *Arkhiv Ukrainy*, 5–6(316–317). 155–164. [in Ukrainian].

7. Hula, O. & Hula, V. (2019). Spohady chlena TsK Bundu Pavla Rozentalia pro bilostots'kyj period dialnosti orhanizatsii (1900–1902 roky) [Memoirs of Pavlo Rozental, Central Committee member of the General Jewish Labour Bund, about the Bialystok period of the organization's activity (1900–1902)]. *Arkhiv Ukrainy*, 1(318), 170–179. [in Ukrainian].

8. Gula, R. & Gula, V. (2016). *Passionarii i yurodivye. Politicheskij terror i terrorizm v Ukraine 1900–1914 gg.* [Passionaries and deranged. Political terror and terrorism in Ukraine in 1900–1914]. Kiev. [in Russian].
9. Kozmin, B. S. (1928). *V. Zubatov i ego korrespondenty. Sredi ohrannikov, zhandarmov i provokatorov* [V. Zubatov and his correspondents. Among guards, gendarmes and provocateurs]. Moskva–Leningrad. [in Russian].
10. Lure, G. (1925). Ushedshim «Romanovcam». Pavel Isaakovich Rozental [Evaded «Romanovcy». Pavel Isaakovich Rozental]. *Katorga i ssylka*, 2(15), 235–244. [in Russian].
11. Martov, Yu. (2019). *Zapiski social-demokrata* [Notes of the social democrat]. Moskva. [in Russian].
12. Panavas, Ch. (1972). *Borba bolshevikov protiv opportunisticheskoy teorii i politiki Bunda (1903–oktyabr 1917 g.)* [Bolshevik struggle against the opportunism theory and the General Jewish Labour Bund's policy (1903 – October 1917)]. Moskva. [in Russian].
13. Rafes, M. (1923). *Ocherki po istorii «Bunda»* [Analytical review on the history of the General Jewish Labour Bund]. Moskva. [in Russian].
14. Savickij, E. (Comp.), Adamushko, V., Mihalchenko, A. & Selemeney, V. (Ed.) (1997). *Bund v Belarusi, 1897–1921: dokymenty i materialy* [General Jewish Labour Bund in Belorussia, 1897–1921: documents and materials]. Minsk. [in Russian].
15. Sinelnikov, A. (2000). *Shifry i revolyucionery Rossii* [Ciphers and revolutionary Russia]. Moskva. [in Russian].
16. Uralskij, Yu. (1983). Rasshifrovannye pisma iz perepiski redakcii leninskoy gazety «Iskra» [Ciphertexts encryption according to the correspondence of the editorial board of Lenin's newspaper «Iskra»]. *Arheograficheskij ezhegodnik*, 126–130. [in Russian].

Volodymyr Hula

Candidate of Historical Sciences,

Union of Archivists of Ukraine member

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5437-9042>

Oksana Hula

Candidate of Historical Sciences,

Senior researcher of Department

of Archival Affairs Technological Support

Ukrainian Research Institute

of Archival Affairs and Records Management

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1193-8048>

NEW SOURCE ABOUT THE HISTORY OF BUND

Abstract. The article is devoted to the analysis of a source about the history of the General Jewish Labour Bund in Lithuania, Poland and Russia (Bund). This source was found in the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.

It were a memoirs «Bialystok period in the life of the Bund Central Committee (1900–1902)». **The purpose of the research** is to establish the authorship of this document and analyze some aspects of the Bund becoming. These aspects were insufficiently covered in historiography and other sources, but instead revealed there. On the basis of the application of comparative-historical and structural **research methods** (comparison of the document with the Bund Central Committee reports on the congresses and publications of Bund), it was proved that the author of the memoirs was P. Rosenthal, a member of the Bund Central Committee at the time. On the basis of the comparative study of the text of memoirs, references to other works, notes in the margins of the document, were approximate time to creation of this source: 1918–1921. The scientific novelty of the research is that the authorship and creation time of this document were found out. Were allocated a new facts from the history of the Bund: the creation of a Bund cipher for conspiratorial correspondence, the clash of thoughts regarding national program, the personification of views on this question among the Bund leaders at the beginning of 20 century, the clash with the Independent Jewish Workers' Party and lesser known groups that held similar views, attempts by the Socialist-Revolutionary Party in the person of G. Gershuni to establish cooperation with the Bund. **The conclusions** state that this document is valuable in terms of covering the daily life of the revolutionary organization: the creation of a cipher for conspiratorial correspondence, the organization of congresses, printing houses, meetings, transportation of illegal literature. The information in the memoirs allows reconstructing in details the ideological and organizational formation of Bund. The question about the publication of these memoirs in the early 1920s remains controversial. The Bund's conspiratorial correspondence needs **further research**, especially we already have the Bund cipher.

Key words: Bund; national question; Jewish social movement; conspiratorial correspondence; memories; P. Rosenthal; Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.